

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СЛУХУ ТА ГОЛОСУ - ОСНОВА ВОКАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ

Статтю присвячено специфіці взаємодії слуху та голосу в процесі вокального виховання дитини. Розглядаються складові вокального слуху та умови його ефективного розвитку.

Природа обдарувала людину не лише голосом, який є джерелом звуку, а й не менш важливим органом, спроможним уловлювати різнобарвну гаму звуків, - слухом. Наявність цих двох органів не лише сприяє розширенню можливостей звукоутворення та сприйняття звуків, що оточують людину, а й значно посилює можливості взаємного розвитку, як слуху, так і голосу. Сучасна наука акцентує увагу на тому, що розвиток голосу і слуху відбувається в процесі їх впливу одне на одного. Вчені небезпідставно висловлюють думку, що коли б у нас був від-

сутній орган слуху, то ми не володіли б і голосом у звичному для нас вигляді, тобто не мали б змоги розмовляти й співати. Цю думку підтверджують висновки лікарів, які працюють із глухонімими - у багатьох з них голосовий апарат повністю здоровий, а причина німоти полягає у порушенні функціонування органу слуху. Річ у тому, що наш голос може відтворити лише те, що було сприйняте раніше слухом, або те, що виникло у мозку на основі цих слухових вражень. Якщо людина в дитинстві позбавляється слуху, то у неї немає звукових уявлень, і тому їй

немає чого виразити голосовим апаратом, хоча останній у німої людини може бути повністю здоровий. Отже, німа людина позбавлена мови не тому, що вона не може говорити, а тому, що у неї немає звукових уявлень. Те ж саме відбувається і з музичним слухом. Дитина не може заспівати тому, що у неї не виникають музичні уявлення, які б вона могла б виразити голосовим апаратом. Все це підкреслює важливість розвитку справжніх вокальних уявлень з дитинства. «Якими є вокальні слухові уявлення, отримані впродовж розвитку людини, особливо в дитинстві, коли закладаються всі основи уявлення, таким буде в основному і голос при спробі заспівати. Там, де закладанню правильних вокальних уявлень у дітей приділялося достатньо уваги, спостерігаються велика кількість співочих голосів, високий рівень розвитку вокального мистецтва» [2, 258]. Як бачимо, між цими двома органами встановлено умовнорефлекторні зв'язки, тобто голос у цьому сполученні виступає показником розвитку слуху. На підтвердження цієї думки пригадується давньосхідна легенда, що оповідає про те, як одного разу китайський та індійський правителі вирішили з'ясувати, мова якого з цих народів є найдавнішою. Аби розв'язати суперечку, шойно народжену дитину віддали на виховання німій няні, щоб з дитиною ніхто не розмовляв. Вирішили: якою мовою дитина заговорить, та й вважатиметься найдавнішою. Для годування немовляти дали молочну козу. Отже, дитина впродовж перших років життя не чула ніяких звуків, окрім козячого мекання. Коли через три роки дитину привели до правителів, вони почули замість мови мекання.

Неодноразово саме життя доводило: якщо дитина не чути мови, вона виросте німою. І, лише опинившись у мовному середовищі та почавши слухати розмову, вона набуває вміння говорити. Сьогодні наукою вже встановлено, що фізіологічною основою розвитку звукової мови людини є образні умовнорефлекторні зв'язки у корі головного мозку, які набуваються у процесі слухання.

«Підтвердженням тісного взаємозв'язку та взаємозалежності слуху й голосу можуть слугувати наукові спостереження, які вказують на те, що люди, які розмовляють різними мовами, по-різному й сприймають одні й ті самі речі, наприклад, для росіян собака гавкає «гав-гав», для німців *вау-вау*, а для китайців *ванг-ванг*. Російські кицьки м'яввають, у німців вони відтворюють звук, схожий з «*міау*», а у мешканців острова Тайвань - «*ніаго-ніаго*». Для японців миша пищить «*цус-цус*», а паровоз свистить геть не так,

як скрізь, - «*го-го*». У такій активній природі слуху знаходить своє яскраве вираження тісний зв'язок між голосовим та слуховим органами, їх взаємовплив одне на одного» [3, 12-13]. Виходячи зі взаємозалежності розвитку слуху та голосу, можна дійти висновку про значний потенціал у розвитку слухової функції у тих народів, які є носіями співучих мов.

Слух і голос мають вирішальне значення у розвитку дитини. А коли так, то виникає запитання - коли потрібно починати виховувати слух? Виявляється, що цей процес слід починати ще до народження, і це довели англійські вчені, які провели дослід із зародками курчат у яйці. «Упродовж інкубаційного періоду, від чотирьох до вісімнадцяти днів, вони безперервно приводили у дію маленький апарат, який передавав всередину яйця розмірений стук. І що вони встановили. Курчата, які вилупилися з яйця, дружно гуртувалися навколо апарата, лише він починав видавати знайомі їм ритмічні звуки. При цьому вони залишалися байдужими до інших ритмів та шумів» [3, 9-10].

Усі ми знаємо, що пташенята, які шойно вилупилися, кричать, вимагаючи їжі. Але дослідники звернули увагу на те, що пташенята миттю замовкають, як тільки з'являється хижак і дорослі птахи подають певний сигнал. Коли вони навчилися подібним чином реагувати на невідому їм загрозу? Вчені вважають, що цей процес відбувається тоді, коли мати висиджує пташенят. Саме в цей період і відбувається підготовка майбутніх пташенят до сприйняття сигналів про небезпеку. Як бачимо, природа надає важливу роль органу слуху, якщо примушує працювати його ще до появи тварини на світ.

Як свідчать дослідження, й людське дитя ще до свого народження не залишається байдужим до різного роду звуків. До його слуху долинають звуки, які вимовляє мати, сміх, спів тощо. Є багато спостережень, зроблених вагітними жінками, - вони відчували інтенсивні рухи плоду, коли лунали гучні звуки. Все це свідчить про те, що ще до народження у дітей формувалися певні рефлекси на різні звуки. Інакше як можна пояснити ту обставину, що звук биття серця матері заспокійливо діє на немовлят, які скоріше додають у вазі і краще розвиваються. І навпаки, відсутність знайомих звуків, материнської мови суттєво уповільнює розвиток дитини. Особливо наочно це явище простежується у розвитку дітей, які залишилися без матері.

Сучасна медицина довела, що вухо зародка людини починає функціонувати на 17-18 тиждень вагітності. Вже у шість місяців зародок

активно реагує на мову матері, переміщуючи своє тіло згідно з ритмом мовлення. Отже, мова матері та її емоційний підтекст є першоосною у набутті мовних навичок та розвитку чуттєвої сфери дитини, початковим етапом налагодження взаємодії з навколишнім соціальним середовищем. Одним із прикладів можливостей активного впливу в пренатальний період на розумовий розвиток дитини через використання слухової системи може слугувати факт вступу тринадцятирічного випускника загальноосвітньої школи (Татарстан) на механіко-математичний факультет Казанського університету. На запитання кореспондента - коли і як мати почала виховувати сина - вона відповіла: «Коли йому було 4 місяці, я повторювала вголос таблицю множення. У 3 роки я нагадала це йому - і він відтворив» [4, 42].

Враховуючи інтенсивність розвитку слухової функції у період вагітності, вчені доходять висновку про необхідність активнішого використання для розвитку дитини пренатального періоду. Багато молодих батьків шукають відповідь на запитання: чому одні малюки слухають музику, засинають під спів колискової, а інші - не реагують чи навіть сприймають негативно музичні твори та колискову? На нашу думку, відповідь полягає в тому, що у першому випадку мати ще до народження співала своїй дитині колискові й слухала разом із нею улюблену музику, а отже, слух дитини активно працював, запам'ятовуючи пісні, музичні твори, а разом з тим і емоційні стани матері (задоволення, спокою, піднесення та ін.). Тому після народження, коли звучали знайомі колискові чи твори класичної або народної музики, дитина пригадувала позитивні емоційні стани, які вона відчувала разом із матір'ю, і це діяло на неї заспокійливо. Як наслідок - ця жінка отримала не лише ще одну можливість заспокоєння та заняття для дитини, а й додатковий важіль, який активізує і стимулює розвиток слуху, мови, емоційної сфери та дихальної системи, що, безперечно, дає переваги для розвитку цієї дитини і позитивно впливає на стан її здоров'я.

У другому випадку - дитина вперше почула музичний твір. У неї не було попереднього досвіду емоційного сприйняття музики й підтримки з боку матері щодо реагування на твір. Природно, це призвело до ввімкнення у дитини захисного механізму проти зовнішнього збудження. Незнання, у свою чергу, зумовлювало негативну реакцію. Отже, в цьому разі, аби підвести дитину до позитивного сприйняття музичного твору, потрібно набагато більше зусиль та часу. Перше ж знайомство з музичним твором чи ко-

лисковою не завжди дають очікуваний результат.

Отже можна зробити висновок, що, ставлячи за мету виховати гармонійно розвинену дитину, ми маємо звернути серйозну увагу на створення освітніх програм для майбутніх матерів. До речі, такі програми вже існують у багатьох країнах. Обов'язковими елементами їх є використання спеціально підібраних музичних творів та колискових, а також цілеспрямована мовна діяльність матері, яка дає змогу дитині неодноразово прослуховувати мовні вирази, що сприяє у майбутньому швидшому та якіснішому набуттю мовних навичок.

Слух є головним результатом і коректором мовної поведінки та всього голосового апарату, йому насамперед має бути приділено увагу під час формування голосу. Слух розвивається не одночасно з голосом, а, як ми переконалися, його розвиток йде завжди попереду мовлення. Та, на жаль, на цей аспект звертається недостатньо уваги у розробці вітчизняних освітніх програм. Якщо ми звернемося до навчальних планів дошкільних навчальних закладів, то маємо констатувати, що хоча педагогічною наукою розроблено й передбачено різноманітні види музичної діяльності: спів, ігри із музичним супроводом, виконавство на дитячих музичних інструментах та ін., але, по-перше, викладачі не завжди акцентують у своїй роботі на розвитку дитячого слуху, по-друге, не скрізь батьки та адміністрація навчальних закладів серйозно ставляться до цих занять. І, як наслідок, - низький рівень забезпеченості дитячих садків високопрофесійними музичними працівниками. До речі, в Японії займатися музичним вихованням дітей дошкільного віку дозволено лише фахівцеві, який має спеціальну підготовку, і таких спеціалістів там дуже цінують. У наших дошкільних виховних закладах, і навіть у початкових школах, музичне виховання дітей провадять люди, які не мають спеціальної освіти (класні керівники, вчителі-організатори та ін.). Про яке ж цілеспрямоване виховання слуху дитини може йтися у цьому разі!

Причиною недостатньо виваженого ставлення у вітчизняних дошкільних закладах до проблеми виховання дитячого слуху, на нашу думку, є необізнаність як батьків, так і керівників дошкільних закладів щодо значення активної слухової діяльності у цей період для загального розвитку дитини. Спостереження вчених за дітьми раннього віку виявили багате розмаїття інтонаційно-слухових проявів. Особливо, з нашої точки зору, важливий той факт, що «слух дитини від народження і приблизно до двох з половиною років

переважно інтонаційний» [8, 139], тобто саме в цей період природа дитини потребує цілеспрямованої уваги до розвитку інтонаційного слуху.

Підвищена активність розвитку слуху на ранніх етапах розвитку - це закономірність, яка встановлена наукою. Причому цю закономірність досліджено не лише на людині. Було проведено цікавий, на наш погляд, дослід із співочими птахами. Сутність дослідження полягала у такому: декілька коноплянок, яких узяли з гнізда одразу ж після народження, виховували з трьома жайворонками, які мали гарні голоси. Коноплянки замість того, щоб співати так, як це властиво їм, повністю перейшли на манеру співу жайворонків. Коли манера співу коноплянок, навчених жайворонком, зміцнилася і набула ознак впевненості, їх на три місяці посадили до клітки з двома звичайними коноплянками. Цікаво, що за весь цей час коноплянки не перейняли у своїх нових співмешканок жодного прийому, а манеру співу жайворонка зберегли цілком. Безперечно, що завдяки досконалішому розвитку нервової системи людина володіє незрівнянно більшими можливостями щодо зміни та удосконалення набутих нею рефлексів та навичок, у тому числі й вокальних. Однак закономірність тут полягає в тому, що чим раніше засвоєно людиною якийсь рефлекс, тим він міцніший, і тим важче його виправляти з роками. Вокальним педагогам добре відомо, що перевчити співака, який набув неправильної манери співу, значно важче, ніж навчити правильно співати людину, яка раніше не співала» [5, 8-9].

Ми часто говоримо про європейський рівень освіти, але, щоб досягти такого рівня, мабуть, слід менше говорити, а більше робити і насамперед змінити ставлення до освіти на всіх етапах. Як приклад можна навести ставлення до розвитку вокально-слухових навичок у дошкільних закладах освіти в Угорщині, де музичні заняття є обов'язковими, вони побудовані на народних піснях, які є взірцем, що несе у собі високі естетичні та національні ідеали. Саме народна музика, на думку відомого угорського педагога З. Кодая, у простій та доступній формі здатна передати дитині високі цінності мистецтва і національної культури. Внаслідок такого ставлення до розвитку слухового апарату та чуттєвої сфери угорські діти, які приходять до школи у шестирічному віці, знають досить багато пісень, мають навички руху під музику, відрізняють тембри музичних інструментів тощо.

До наших шкіл, як правило, приходять діти з різним розвитком слуху і мовлення: перша час-

тина дітей з розвинутим слухом і голосом, яка вміє ритмічно рухатись під музику, має певний багаж пісень, звикла слухати музичні твори; друга частина - відтворює голосом декілька звуків, невпевнено відчуває ритм, а отже, має певні проблеми щодо руху під музику, не набула навичок слухання музичних творів; і, нарешті, третя частина, до якої входить велика кількість дітей, що не можуть відтворити навіть один музичний звук; цим дітям дуже важко рухатись під музику, вони не мають навичок слухання музичних творів. Виникає закономірне запитання: куди подівся інтонаційний слух у цих дітей? Адже згідно з дослідженням Р. В. Тонкової-Ямпольської «у дитини 5-7 місяців інтонаційний слух вже сформовано» [9, 37]. На нашу думку, в цьому разі наочно проявляється один з головних фізіологічних законів - розвиваються лише ті вміння, навички, відчуття, які постійно тренують. Позбавивши дитину можливості тренувати свій слух, ми тим самим створюємо умови для уповільнення її розвитку. Саме діти з поганим слухом найчастіше мають проблеми з навчанням, мова їхня монотонна, а іноді різка. Такі діти не сприймають високі звуки, розвиток їх емоційної сфери повільніший, ніж у решти. Допомогти таким дітям можливо, якщо акцентувати увагу на активізації діяльності слухової та співацької функцій.

З фізіологічної точки зору в основу формування вокального слуху дитини покладено утворення рефлекторних зв'язків у корі головного мозку, у процесі одночасного подразнення різних його ділянок. Адже під час співу дитина одночасно чує свій голос, регулює тембр, звуковисотність, динаміку та ін. Увесь цей комплекс різноманітних відчуттів діє одночасно і багатократно, що сприяє утворенню міцних зв'язків. Поставивши перед собою завдання розвивати вокальний слух дитини, ми перш за все маємо створити умови для зміцнення означених зв'язків. А для цього слід насамперед навчити дитину слухати. Що мається на увазі? Між поняттям «чути», що вказує на пасивність сприйняття, і поняттям «слухати», яке передбачає активне ставлення до сприйняття звукової інформації, - велика різниця. Дитина може мати гарний слух і разом з тим бути поганим слухачем. Саме відсутність умінь концентрувати увагу є однією з причин повільного розвитку навичок читання, складнощів у запам'ятовуванні віршів, вивченні пісень, а отже, й уповільненого розумового розвитку. Слухання - це здатність не лише сприймати потрібну інформацію, а й уміти захищати власний організм від непотрібної інформації та

зовнішніх звукових збуджувачів, тобто це вміння сортувати й організувати отриману інформацію залежно від значущості останньої для особистості.

Перед сучасною системою освіти стоїть непросте завдання - акцентувати увагу на навчанні дітей умінню слухати й організувати інформацію, що має сприяти покращенню здатності мозку сприймати й опрацьовувати різноманітні повідомлення. На думку педагогів, це дасть можливість поліпшити стан сприйняття навчального матеріалу, активізувати комунікативні можливості школяра, і взагалі сприяти процесу його соціалізації.

Поставивши перед собою завдання розвивати вокальний слух дитини, ми насамперед маємо з'ясувати, що ж слід розуміти під поняттям «вокальний слух» і які його основні складові. Як свідчать дослідження вчених, вокальний слух не обмежується лише здатністю відрізнити висоту звуків, тобто його характерними особливостями є здатність відрізнити забарвлення звуків - відчуття тембру, місце даного звуку в тональності - ладові відчуття, відчуття гармонії, динаміки та ін. За умов правильного тренування всі ці прояви вокального слуху можуть бути розвинуті досить відчутно. Безперечно, у зв'язку з особливістю сприймання у дитячому віці всі ці складові вокального слуху можуть бути розвинуті з більшою легкістю і повнотою.

Вокальний слух розвивається поступово, в міру засвоєння вокальної техніки. Ті, хто починають співати, нею не володіють. Початкуючий співак не може собі уявити ні емоційно, ні фізично, як відтворюється те чи інше звучання. «Поступово, спираючись на слух, він починає випрацьовувати техніку, і у нього починають формуватися численні зв'язки між слуховим уявленням та його м'язовим втіленням. На цій основі починає розвиватися здатність уявляти і відчувати роботу голосового апарату під час співу. Таким чином, формування вокального слуху відбувається у процесі розвитку вокальних навичок» [2, 112].

Для того щоб формування вокального слуху відбувалося ефективно, педагог має бути дуже уважним до питання інтонування чистоти мелодії, до правильності тембрового забарвлення, не пропускаючи потрібного забарвлення, підкреслюючи словом те, що виконане правильно, та виправляючи помилки. Адже сам учень ще не розуміє, яким його слуховим і внутрішнім відчуттям відповідає правильне для оточення співацьке звучання. Педагог має пояснити учневі, що слухові відчуття бувають не лише оманливи-

ми, а й дуже нестабільними, тому що залежать від акустичної обстановки, стану голосового апарату, загального стану тощо.

Слух розвивається за загальними законами розвитку відчуттів - від загального уявлення до виділення з нього дедалі більшої і більшої кількості окремоностей. Людина з розвинутим слухом може відрізнити у звуках значно більше особливостей, ніж та, у якої слух розвинутий недостатньо. Якщо кожен пригадає своє перше враження про звучання, наприклад хорового колективу, то зможе констатувати цілісне сприйняття цього звучання. І лише згодом, з поступовим розвитком слуху, стає можливим відрізнити окремі хорові партії та відчувати тонкі нюанси. Удосвідчених диригентів слух буває розвинутим настільки, що у звучанні великого хору вони легко вирізняють того співака, який нечисто взяв ноту або порушив тембральний ансамбль. Але щоб виховати таке досконале вокально-слухове відчуття, педагоги з вокалу повинні ще з наймолодшого віку учнів звернути увагу на розвиток та формування гами відчуттів, що мають провідне значення для цього виду діяльності. Якщо уважно поглянути, то діяльність вокаліста ґрунтується на взаємодії дуже тонких відтінків відчуттів слухових і метроритмічних. Саме на формування цих відчуттів і спрямовано роботу педагога-вокаліста.

Поставивши перед собою завдання виховувати слух, ми повинні розуміти, що у майбутнього співака різні слухові відчуття мають бути різноманітними. А отже, на нашу думку, мають існувати такі різновиди слухових відчуттів, які є складовими музичного слуху: мелодійний, гармонійний, динамічний, тембровий слух.

Мелодійний слух вокаліста ґрунтується на звуковисотному й забезпечує цілісне сприйняття мелодії. Саме завдяки мелодійному слуху ми впізнаємо ту чи іншу мелодію, зіграну чи проспівану. Часто вчителі початкової школи спостерігають таке явище, коли дитина заспівати мелодію пісні не може, але впізнає її, - це приклад того, коли розвинений мелодійний слух і недостатньо розвинений звуковисотний.

В основі мелодійного слуху закладено інтервальний і ладовий слух. Якому з них надати перевагу - інтервальному чи ладовому в процесі розвитку мелодійного слуху у дітей? Більшість вітчизняних і закордонних учених схиляються до думки, що відчуття ладу є основою мелодійного слуху, а інтервальний слух є похідним від ладового, тому що кожен інтервал має своє визначене місце всередині ладу. «Мелодійний слух являє собою єдність відчуття висоти звуку та його ладової функції. Емоційний компонент ме-

лодійного слуху бере свій початок у ладовому слуху, який відчуває стійкість і нестійкість окремих звуків мелодії» [7, 137].

Дослідження з музичної педагогіки свідчать, що найактивніше мелодійний слух розвивається у дошкільному та молодшому шкільному віці. За даними угорських педагогів, до 90% дітей, які отримали музичне виховання у дитячих садках, на час вступу до школи вміють співати чисто.

Гармонійний слух також є важливим чинником для набуття вокальної майстерності, адже він спрямований на відчуття вертикального розташування звуків, на правильне виконання своєї партії у співі з ансамблем або у супроводі оркестра чи хорового колективу. Саме розвинутий гармонійний слух суттєво впливає на становлення музичного мислення майбутнього співака, дає йому можливість вільно орієнтуватись у партитурі музичного твору, творчо переосмислюючи написане. Виходячи з вишевикладеного та маючи на меті розвиток гармонійного слуху у дітей, слід використовувати такі прийоми:

гармонійний аналіз партитури вокального твору, вслуховування та визначення ролі вокальної партії у контексті звучання супроводу;

проспівування твору в повільному темпі з акцентом на вслуховування місця вокальної партії у звуковій структурі;

послідовне проспівування гармонійних акордів у мелодійному викладі;

підбір гармонійного супроводу до популярних вокальних творів.

Гармонійний слух розвивається на основі ладового слуху. Однак уміння розрізнати тонічні, домінантові, субдомінантові акорди та їх обернення - це відчуття їх якісної своєрідності.

Кар'єра будь-якого вокаліста значною мірою пов'язана з рівнем розвитку в останнього тембрового слуху, тобто вміння керувати цією палітрою природного забарвлення голосу. Педагогами-практиками доведено, що **тембровий** слух найкраще розвивається за умов, коли молодий співак має можливість слухати звучання різних майстрів вокалу, порівнюючи звукові барви, аби досягти того чи іншого ефекту, відтворити характерні особливості героя музичного твору. Завдяки такій роботі слухового аналізатора накопичуються багаті слухові відчуття.

Слід зазначити, що особливу чутливість наш слух проявляє до такої властивості голосу, як дзвінкість, в основі якої є високі обертони. Саме на ці високі обертони, що називаються високою формантою і розташовані в межах від третьої до четвертої октави, і налаштований найчутливіший тембровий слух людини. Якщо

голос співака володіє високою формантою, наш слух набагато краще його сприймає.

У роботі над розвитком тембрового слуху ефективно зарекомендувало себе використання прийому, коли співакові пропонують відобразити уявне звучання певного персонажу (мужнього, лагідного, підступного та ін.). Тембр голосу суттєво залежить від виду атаки та прийомів відтворення звуку, таких як: **marcato - чітко; portamento - важко; legato - зв'язно; staccato - уривчасто; sforzando — акцентуючи** та ін.

Володіючи палітрою таких прийомів добування звуку, виконавець має можливість суттєво розширити межі своєї майстерності. Із зазначеного вище видно, що тембровий слух пов'язаний із розвитком тактильних відчуттів і тонких м'язових рухів, завдяки яким і можливо досягти різноманіття тембрового забарвлення.

Дуже важливою складовою вокального слуху є **відчуття динаміки**, яке дає змогу суттєво розширити можливості виконавця у створенні та передачі художньо-емоційних образів. Тому, розглядаючи питання розвитку вокального слуху, ми маємо звернути увагу на питання співвідношення сили та гучності звуку. З цього приводу слід констатувати: якщо сила звуку - то його фізична властивість, то гучність звуку належить до сфери відчуттів й означає інтенсивність слухового відчуття. Саме здатність відчувати гучність звуку є одним з найважливіших показників розвитку слуху, що обумовило зацікавленість науковців до цього явища. Проведені дослідження дали можливість зробити такі висновки:

«По-перше, відчуття гучності, як і будь-яке відчуття, посилюється й зменшується набагато слабше, ніж інтенсивність подразника, тобто у цьому разі слабше, ніж інтенсивність звуку. Так, наприклад, встановлено, що збільшення інтенсивності звуку певної висоти на 10 децибел, тобто у 10 разів, супроводжується збільшенням гучності лише у 2 рази; наступне посилення інтенсивності на 10 децибел, тобто нове збільшення її у 10 разів, а по відношенню до початкової інтенсивності у 100 разів, дає нове збільшення гучності у 2 рази, а щодо початкової гучності - збільшення усього лише у 4 рази;

по-друге, чутливість нашого слуху до звуків різної висоти неоднакова, внаслідок чого звуки однакової інтенсивності, але різної висоти чуються нами з різною гучністю;

по-третє, слід відзначити, що відчуття гучності залежить від стану слухового аналізатора і загального стану нервової системи. Звуки, які у нормальних умовах сприймаються як середні за гучністю, в умовах підвищеної збудженості

нервової системи можуть бути занадто гучними» [6, 22-23].

На підставі наведених висновків щодо особливостей розвитку динамічного слуху педагогіки-вокалісти отримали інструментарій, який допоможе їм вибудувати чітку позицію стосовно динаміки співу, виходячи з особливостей розвитку слухових відчуттів. Адже вчителі музики та співу на практичному досвіді знають, що гучні звуки сприймаються дітьми набагато важче ніж тихі або помірної сили. Це пов'язане з тим, що гучні звуки збуджують нервову систему, втомлюючи слух і увагу.

Сучасне музичне мистецтво має критеріальну систему, завдяки якій є можливість оцінювати гучність звуків. Прикладом практичного виміру гучності є відомі музичні позначення: піанопіанісимо (ppp), піанісимо (pp), піано (p), мецо-піано (mp), мецо-форте (mf), форте (f), фортисимо (ff), фортефортисимо (fff). Кожне наступне позначення дає приблизно подвоєння гучності.

Ведучи мову про динамічні аспекти вокального мистецтва, ми повинні наголосити на потребі захисту слухових аналізаторів наших дітей. Особливо актуальним це питання постає в умовах науково-технічного прогресу із його величезним розмаїттям аудіотехніки, характерною особливістю якої є велика гучність. У контексті сказаного доцільно навести висловлювання І. Є. Алмазова: «На жаль, наше вухо часто буває беззахисним проти шкідливих впливів навколишнього середовища. Якщо до нас у рот потрапляє що-небудь неїстівне, ми його випльовуємо; якщо перед очима з'являється неприємна картина, ми очі заплющуємо. Та якщо щось неприємне впливає на наш слух, то від цього не рятує навіть вата» [1, 23].

Справді, гучні звуки несуть у собі загрозу. Дія потужних звуків веде до пониження чутливості. Але після завершення звукового подразнення слухова чутливість відновлюється дуже швидко - через 10-15 секунд. Діти мають знати, що при інтенсивному і тривалому (наприклад, впродовж декількох годин) подразненні органа слуху настає його стомлення, яке характеризується різким зниженням слухової чутливості і тривалим періодом її відновлення. За умов систематичного впливу сильних звуків упродовж тривалого часу (декілька місяців або років) слухова чутливість може не відновитись. У цьому разі у слуховому органі відбуваються незворотні патологічні зміни, які призводять до стійкого зниження слуху.

Ми акцентували увагу на складових вокаль-

ного слуху, тому що від якісних і різноманітних слухових відчуттів залежать як рівень слухового сприйняття, якість вокально-слухових уявлень та образів, так і - в кінцевому підсумку - рівень мовлення та якість співу дитини.

Слухове сприйняття - це перший етап набуття співацьких навичок. Сутність сприйняття полягає у прийомі та обробці дитиною інформації, що надійшла через органи слухових відчуттів, і на цій основі - формуванні образів, предметів, уявлень. Важливою особливістю сприйняття є його залежність від попереднього досвіду, знань та індивідуально-психологічних відмінностей людей. Крім того, якість сприйняття залежить від того, скільки аналізаторів беруть участь у процесі сприйняття. Відповідно до того, який аналізатор домінує, розрізняють слухові, зорові, дотикові та інші сприйняття. У подальшому набутих через сприйняття образам та уявленням буде підпорядковано всю роботу з налагоджування м'язового тону голосового апарату. Слух воістину «суддя і совість голосу». Слухова сфера - це водночас і здобувач інформації, і контролер нормальної роботи мозку. Отримуючи подразнення у вигляді співацького звуку, вона здатна зворотно впливати на роботу м'язів, які беруть участь у голосоутворенні, і насамперед на роботу м'язів дихального апарату.

Вокально-слухові уявлення є основою, на якій розвиваються не лише всі види слухових відчуттів, а й формується творча особистість. Для майбутнього вокаліста «музично-слухові уявлення - це те ж саме, що архітектурно-будівельний проект у зведенні будинку, конструкторська розробка у складанні автомобіля, сценарій у постановці фільму чи театральної п'єси, математичні розрахунки траєкторії космічної ракети. Помилки й неточності у проекті, плані дій, розрахунках неминуче тягнуть за собою невдачу у перетворенні задуму в життя» [7, 142].

Музично-слухові уявлення пов'язані зі здатністю чути й переживати музику без залучення зовнішніх факторів впливу (голосу чи інструменту), винятково на рівні внутрішнього чуття твору. На практиці ми часто зустрічаємося з інтонаційно неправильним співом. У чому тут причина? Як правило, співак співає нечисто через те, що він недостатньо добре уявляє собі внутрішнім слухом те, що слід проспівати. Достатньо буває примусити його повільно програти на фортепіано або проспівати місце, що не виходить, аби переконатися, що він цього виконати не може. Залежить це від неправильного укладення у пам'яті потрібної мелодичної побудови, нечітко сформованого у мозку уявлення мелодії.

Уявлення є похідним інструментом розумової діяльності. Воно пов'язане зі співом, а отже, дає можливість розвивати й урізноманювати спів завдяки розвинутій уяві, а також відшліфувати точність вираження почуттів.

Наукою встановлено, що фізіологічною основою розвитку звукової мови людини є утворення умовнорефлекторних зв'язків у корі головного мозку. Безперечними подразниками тут є самі предмети зовнішнього світу, а умовними - її слухові, м'язові, зорові та інші подразники, які виникають у процесі мови. Наприклад, імпульси, що йдуть від слуху, зору, артикуляційного апарату до слухової, зорової та рушійної зон мозку, створюють так званий зворотний зв'язок, завдяки якому можлива кореляція (виправлення) рухів мовного апарату, а отже, вплив на чистоту інтонації. Тобто, якщо ми використовуємо спів мелодій по нотах або супроводжуємо спів рухом руки, відтворюючи лінію мелодії, то у складових пам'яті накопичуються не лише звукові, а й зорові образи, також пов'язані з рухами. У цій ситуації звукоутворювальна функція перебуває під контролем не тільки слухового аналізатора, а й аналізаторів зору та руху. Така потрібна допомога у процесі звукоутворення сприяє підвищенню інтонаційної якості голосу. Отже, можна зробити висновок - щоб покращити інтонаційну якість звуку, слід використовувати у вокальній виховній роботі таку формулу: чую - бачу - рухаю - співаю.

На підтвердження наведеної думки пригадаймо доволі загадкове «професійне» висловлювання вокалістів: «інтонаційно правильно, а позиційно низько». Що це таке? З точки зору вокалістів поняття «позиційно низько» має на увазі високий чи низький стан піднебіння у процесі співу, що, безперечно, впливає на палітру високих обертонів. Тобто поняття високої та низької позиції повинне розглядатися не лише з точки зору слухового сприймання, а й з точки зору м'язових відчуттів. Зазначене явище вказує на те, що поняття «вокальний слух» пов'язане не лише зі здатністю чути найтонші нюанси звучання голосу, а й визначати м'язові рухи голосоутворювальних органів, виходячи зі змін у забарвленні звукової палітри.

У вокалі порівняно з мовою інтонація не лише зберігає свої значення та вплив, а й суттєво їх посилює. Слід констатувати, що інтонація надає співу емоційного забарвлення за допомогою емоційних та вольових інтонацій - запитання, ствердження, оклику, подиву, наказу, переконання, запрошення, поради. Інтонація організує смис-

ловий бік вокальної мови за допомогою логічних інтонацій - переліку, виділення наголошених слів, пауз, зміни темпу та ін.

Давно помічено, що інтонації здатні по-різному впливати на слухача: монотонний безбарвний спів - хилить у сон, нисхідні інтонації заспокоюють, а висхідні - збуджують. Але найголовнішим показником вокальної інтонації є її чистота. Саме через чистоту інтонування суттєво розширюються виразні можливості вокаліста, який завдяки гарній інтонації істотно збільшує обсяг повідомлення. Це відбувається тому, що виконавець повідомляє те, що міститься не лише в тексті, а у підтексті, а це сприяє значному розширенню спектра художньо-виразних засобів. Крім того, інтонація виявляє емоційний зміст виконання, що дає змогу, оминаючи ланцюжки свідомого сприймання твору, впливати безпосередньо на емоційну сферу слухача, значно посилюючи вплив. Інтонація також виявляється у мелодичному, динамічному, тембральному, ритмо-темповому звучанні голосу.

Акцентуючи увагу на основних складових вокальної мови, ми наголошуємо на тому, що одним із провідних факторів її ефективного розвитку є активне використання вокального слуху у виховній роботі. Адже ми знаємо, наприклад, що розучування співаком пісні йде під контролем слуху. Емпірично відзначено, що при добре розвинутому слухові розучування матеріалу співаком йде успішніше, ніж у співака з менш розвинутим слухом.

Якщо здатність до мови виховується «шляхом слухання мовлення», то і в основі здатності співати також насамперед лежить слухання та сприйняття кращих зразків співу та музики. І так само, як дитина, навчаючись мові, мимоволі починає відтворювати фонетичні особливості мови свого оточення, так і співак, навчаючись співу, мимоволі відтворює характер звучання голосів співаків, у оточенні яких він виховувався.

Виходячи з вищевикладеного, вважаємо, що одним із найважливіших методів виховання співака є створення навколо нього співацького середовища, яке б забезпечувало постійне слухання учнем кращих майстрів вокалу, постійне «насичення» слуховими враженнями і слуховими образами, досконаліми як у художньому, так і в технічному відношенні. Саме таке середовище сприятиме урізноманітненню вокально-слухових уявлень та створенню умов для гармонійного розвитку вокально-голосового апарату дитини.

1. Алмазов Е. И. О возвратных особенностях голоса дошкольников, школьников и молодежи // Развитие детского голоса.- М.: АПН РСФСР.- 1963,- С. 18-27.
2. Дмитриев Л. Б. Основы вокальной методики.-М.: Музыка, 1968.-675 с.
3. Кадыков И. Ф. Удивительное о голосе и слухе.- М.: Знание, 1969.- 31 с.
4. Кузьмінських А. І., Вовк Л. П., Омеляненко В. Л. Педагогіка: завдання і ситуації. Практикум.- К.: Знання-Прес, 2003,-429 с
5. Морозов В. П. Вокальный слух и голос- М-Л.: Музыка, 1965.- 84 с.
6. Нейман Л. В. Анатомия, физиология и патология органов слуха и речи.- М.: Учпедгиз, 1959.- 152 с.
7. Петрушин В. И. Музыкальная психология.- М.: ВЛАДОС, 1991.-С. 137.
8. Тарасов Г. С. К вопросу об интонационной природе музыкального слуха // Психологический журнал, 1996.- Т.17.-№ 5.-С. 32-41.
9. Тонкова-Ямпольская Р. В. Развитие речевой интонации у детей первых двух лет жизни // Вопросы психологии, 1968,- № 3.-С. 28-39.

М. Bukach

THE INTERACTION OF HEARING AND VOICE AS VOCAL EDUCATION FOUNDATION

This article is about specifics of the interaction of hearing and voice in a process of vocal education of a child. Reviewing constituents of vocal hearing and conditions of its effective development.